

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. IV

GMINA MALECHOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM IV

GMINA MALECHOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2005

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 4: *Gmina Malechowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 4: Malechowo Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2005, pp. 299, fig. 113. ISBN 83-89178-85-0. Polish text with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the Malechowo region [Pomerania, Poland]. These papers refer to history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It is hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Marian Drozdowski

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2005
© Copyright by Authors

Na okładce: Dwór w Niemicy, 15 × 19,9 cm, chromolitografia z albumu Alexandra Dunckera, *Die Ländlichen Wohnsitze, Schlösser um Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie nebst den Königlichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und schatull -Gütern in Naturgetreuen, Künstlerisch Ausgeführten, farbigen Darstellungen nebst begleitendem Text*, Berlin T. V, 1862/1863

Tłumaczenia na język niemiecki: Brygida Jerzewska

Redaktor: Katarzyna Muzia
Skład i łamanie: Eugeniusz Strykowski

Publikację wydano przy finansowym wsparciu
Starostwa Sławieńskiego i Urzędu Gminy w Malechowie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region” 81-574 Gdynia, ul. Goska 8,
www.region.jerk.pl

ISBN: 83-89178-85-0

Druk/Druck: Sowa – Druk na życzenie, www.sowadruk.pl, tel. (22) 431 81 40

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Potencjał natury i kultury: przywracanie szansy?</i>	7
DANUTA ANDRZEJEWSKA (Malechowo), <i>Dziś i jutro gminy Malechowo</i>	15
DERK STEGGEWENTZ (Rinteln), <i>Erinnerungen an Borkowo</i>	25
IGNACY SKRZYPEK (Koszalin), <i>Archeologia gminy Malechowo</i>	31
JACEK WIERZBICKI (Poznań), <i>Grobowiec megalityczny z Borkowa, stan. 1, gm. Malechowo, woj. zachodniopomorskie. Jedyne grób korytarzowy na ziemiach polskich?</i>	93
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe gminy Malechowo</i> . . .	113
ŁUKASZ MICHAŁSKI (Słupsk), <i>Średniowieczne posiadłości Borków w ziemi sławieńskiej i białogardzkiej w kontekście udziału rodu w życiu politycznym Pomorza Słupskiego do początku XV wieku</i>	143
MAREK OBER (Szczecin), <i>Pamiętka z Tuluzy – o średniowiecznej architekturze kościoła w Malechowie</i>	159
SYLWIA WESOŁOWSKA (Szczecin), <i>Z dziejów szkolnictwa w gminie Malechowo do 1945 roku</i>	179
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Pomorska sielanka – obraz gminy Malechowo utrwalony ręką fotografów i grafików</i>	197
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Malechowo</i>	239
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Parki dworskie gminy Malechowo</i>	267
Indeks osób	283
Indeks rzeczowy i nazw geograficznych	291
Lista adresowa Autorów	297

Cmentarze gminy Malechowo

JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (SZCZECINEK),
KONSTANTY KONTOWSKI (DARŁOWO)

1. Wstęp

Cmentarze zawsze budzą szczególne uczucia, wywołują refleksje nad życiem, jego kruchością i przemijaniem. Tu także w sposób szczególny odczuwa się bieg historii. We fragmentach płyt i porośniętych bluszczem mogił cmentarzy pomorskich czytelne są trudne i powikłane losy żyjących tu niegdyś ludzi, narodów. Na terenie gminy Malechowo znajdują się 24 cmentarze, w tym 8 przykościelnych, 15 wiejskich i 1 rodowy. Do najstarszych należą cmentarze przykościelne w Niemicy (z XIII wieku?) i Ostrowcu, Podgórkach, Karwicach, Kosierzewie (kościół rozebrano 1963 roku), Malechowie i Sulechówku, pochodzące z XV wieku, z czasów budowy kościołów w tych miejscowościach. Zlokalizowane są w centralnych częściach wsi. Charakteryzują się formami uwarunkowanymi układem ruralistycznym i ukształtowaniem terenu. Wraz z zielenią i bryłą kościoła stanowiły i stanowią ważny element krajobrazu wsi. Dzisiaj większość cmentarzy przykościelnych jest nieczynnych. Istnieją tylko jako porośnięte trawą place przykościelne, gdyż nagrobki, krzyże i mogiły zostały z nich usunięte na przełomie lat 60. i 70. XX wieku. O ich grzebalnym charakterze świadczą obecnie skromne przekazy źródłowe, archiwalne materiały kartograficzne, a także zachowany drzewostan i czasami fragmentaryczne części wyposażenia.

Od XIX wieku zakładano cmentarze poza zabudową wiejską. Lokalizację nekropoli poza siedzibami ludzkimi regulował dekret Fryderyka Wielkiego z 1773 roku, zakazujący grzebania zmarłych na terenach przykościelnych. Został on wymuszony wymogami natury sanitarnej, wiążą-

cymi się z dynamicznym rozwojem miast i wsi, a tym samym zwiększeniem liczby ludności. W ciągu XIX wieku na obszarze dzisiejszej gminy założono 13 cmentarzy, jeden na początku XX wieku (w Lejkowie) i jeden w latach 30. wieku XX (w Święcianowie)¹.

Cmentarze wiejskie lokalizowano na krańcach wsi (m.in. Niemica, Ostrowiec, Paproty, Podgórki), na terenie lasu (Białęcino, Borkowo, Gorzyca, Laski) czy przy drogach w odległości dochodzącej czasami aż do 1 km od granicy zabudowy (m.in. Bartolino, Zielenica). Wybór miejsca grzebalnego podyktowany był względami praktycznymi, ale mógł posiadać także znaczenie symboliczne. Dotyczy to na przykład cmentarzy umieszczanych na wzgórzach i wyniesieniach, jak w Gorzycy czy w Laskach, które były „bliżej nieba”. Wszystkie nowo zakładane miejsca grzebalne różnią się zasadniczo od starych cmentarzy przykościelnych kształtem oraz rozplanowaniem wnętrza, podzielonego zazwyczaj regularnym układem alejek z aleją główną, umieszczoną na osi, zamkniętą czasami bryłą kaplicy. Granice cmentarzy obsadzone są szpalerami drzew liściastych, rzadziej iglastych.

Do najbardziej interesujących nekropoli malechowskich należy cmentarz rodowy w Sulechówku z mauzoleum rodziny von Schlieffen, wzniesionym w latach 30. wieku XIX według projektu Karla Schinkla (Bussche 1989: 1202).

Na wszystkich prezentowanych w niniejszym katalogu cmentarzach gminy malechowskiej zachowały się jedynie nieliczne nagrobki z XIX wieku. Jednym z najbardziej rozpowszechnionych typów pomnika na Pomorzu w tym czasie, także w początkach XX wieku, był żeliwny, odlewany bądź kuty żelazny krzyż, ustawiany na kamiennym lub cementowym cokole. Często występowały także krzyże kamienne lub marmurowe. Dzisiaj pozostały po nich jedynie cokoły i czasem kikuty dolnych ramion. Na kilku z nich istnieją sygnatury, m.in. „Schultze z Koszalina”, Paula... ze Sławna (na cmentarzu w Gorzycy, Podgórkach, w Kosierzewie)².

Krzyże żeliwne i metalowe posiadały zróżnicowane formy zdobnicze, poczynając od skromnej neogotyckiej dekoracji, ograniczającej się do trójkątnego zakończenia ramion, aż po ażurowe eklektyczne. Małe krzyże, o całej powierzchni ażurowej, z ceramiczną płytką inskrypcyjną, ustawiane były tylko na grobach dziecięcych.

¹ Według niemieckich map topograficznych z końca XIX wieku oraz z lat 30. XX wieku w skali 1 : 25 000.

² Warsztaty odlewnicze i fabryki kamieniarskie działające w końcu XIX i na początku XX wieku znane są z wielu miast pomorskich, m.in. w Szczecinku, Koszalinie, Sławna, Lęborku i Słupska (por. Bonowska 1999; Stelter 1972).

Pochówki rodzinne były wygradzane metalowymi bądź żeliwnymi kojcami o formach neogotyckich, eklektycznych i secesyjnych, a w początkach XX wieku modernistycznych betonowych. Najwięcej kojców bądź ich fragmentów zachowało się w Drzeńsku, Gorzycy, Podgórkach i w Przystawach, a na wielu innych dzisiaj istnieją tylko słupki.

Najliczniejsze wśród zachowanych nagrobków są pomniki z lat 20. i 30. XX wieku. Jednym z częstych wzorów był odlew ze sztucznego kamienia w kształcie plastycznego ściętego pnia dębu, na którym ukośnie mocowano metalowe bądź marmurowe tablice inskrypcyjne. Motyw ściętego drzewa posiada głębokie treści symboliczne i wyraża przerwane życie. W tym czasie popularnością cieszyły się również prostokątne, zakończone odcinkowo stele czy stele z małą, łukowo zakończoną wnęką. Większość z nich była produkowana masowo ze sztucznego kamienia i zdobiona motywami związanymi ze śmiercią.

Pomnik nagrobny świadczył o pozycji zmarłego, ale też zawierał treści wyrażające smutek po zmarłej osobie i nadzieję na życie wieczne. Stąd wybór formy nagrobka i jego zdobnictwa nie zawsze był przypadkowy. Umieszczane były na nim motywy związane z odradzaniem się, zmartwychwstaniem i nieśmiertelnością. Do najbardziej popularnych motywów należały: anioł, często umieszczany u nasady krzyża, symbolizujący łączność pomiędzy dwoma światami – niebem i ziemią, księga oznaczająca mądrość, wiedzę, ale także los ludzki, gałązka palmy czy liść palmy na krzyżu – symbole doskonałości, chwały, piękna, nadziei na życie wieczne, ale też wyraz hołdu złożony Bogu. Popularnym motywem był także kwiat róży oznaczający odrodzenie i miłość zwyciężającą śmierć, czy bluszcz – symbol nieśmiertelności. Bluszcz jest także jedną z najczęściej występujących roślin na wszystkich cmentarzach. Oplatający pnie drzew, nagrobki czy płózacy się między nagrobkami kojarzy się z wierną miłością i przyjaźnią. Jednym z bardziej okazałych egzemplarzy jest krzew bluszczu oplatający dąb na cmentarzu w Drzeńsku. Na cmentarzach gminy malechowskiej spotkać można także cisy (Gorzycy, Sulechówko – cmentarz rodowy), które, podobnie jak bluszcz, oznaczają zwycięstwo życia nad śmiercią i są symbolem nieśmiertelności. Występujący w pojedynczych nasadzeniach dąb kojarzony jest z symbolem siły, niezłomności i długowieczności. Często sadzono go przy pomnikach ku czci poległych w czasie I wojny światowej.

Pomniki wznoszone ku czci poległych podczas I wojny światowej znajdują się na wielu malechowskich cmentarzach wiejskich i przykościelnych, także w centralnych punktach wsi. Były fundowane najczęściej przez gminy w latach 20. XX wieku, a wykonywały je lokalne warsztaty i twórcy, wykorzystując miejscowy budulec – twardy granit – symbol trudu i potęgi. Powszechną formą upamiętnienia była kompozycja z głazów

narzutowych w formie postumentu, jak np. w Ostrowcu (cmentarz przykościelny), grotty – cmentarz wiejski w Białęcinie, czy piramidy – pomnik w centrum wsi w Laskach.

Na terenie dzisiejszej gminy występuje dość duża rozpiętością form artystycznych, a część z nich została wykonana według określonych wzorników (Walasek, Wójcik 2002: 306). Na wiejskim cmentarzu w Gorzycy znajduje się pomnik wykonany ze sztucznego kamienia w kształcie prostopadłościanu ustawionego na schodkowym cokole, zwieńczonego pierwotnie pełnoplastyczną formą orła, symbolizującego siłę i dzielność, także śmierć za ojczyznę. Podobny w formie pomnik znajduje się na cmentarzu w Paprotach, zdobiony motywem hełmu na tle dębowego wieńca, mieczami i krzyżem maltańskim. Osobną grupę pomników ku czci poległych w I wojnie światowej stanowią krzyże: marmurowy na cmentarzu przykościelnym w Karwicach i ze sztucznego kamienia w Podgórkach. W Niemicy, na granicy parku i cmentarza przykościelnego znajduje się jedyny w swojej formie pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej, a stanowi go prosta, wąska, prostopadłościenna płyta z nazwiskami żołnierzy. Część dawnych cokołów pomników wykorzystywana jest obecnie jako postumenty figur, np. Chrystusa w Malechowie.

2. Katalog cmentarzy gminy Malechowo³

2.1. Bartolino (Bartlin)

Cmentarz wiejski, ewangelicki, o powierzchni 0,42 ha, założony wśród uprawnych pól w drugiej połowie XIX wieku, oddalony około 0,5 km na południe od wsi. Prostokątny w kształcie, pierwotnie był wygrodzony żywopłotem i nasadzeniami jesionów. Wewnątrz zachowane są modrzew, tuja i buk.

Obecnie teren jest oczyszczany z podrostów i porządkowane są nieznacznie zachowane nagrobki (ryc. 1). Wśród nich znajdują się wytwarzane masowo formy typowe dla okresu po I wojnie światowej, głównie ze sztucznego kamienia. Przykładem są: prosta, zdobiona schematycznym motywem palmy i krzyża płyta małżeństwa Mathilde i Friedricha Gützkow, zmarłych odpowiednio w 1927 i 1928 roku (ryc. 2), płyta Wilhelminy Pockrandt, zmarłej w 1937 roku czy stela z plakietką zdobioną motywem róży z nagrobka Erny Schultz, zmarłej w 1940 roku.

³ Katalog opracowano na podstawie własnych badań terenowych, przeprowadzonych w kwietniu i maju 2005 roku.

Ryc. 1. Bartolino, stan obecny dawnego cmentarza ewangelickiego. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

Ryc. 2. Bartolino, cmentarz wiejski, płyta nagrobna małżonków Mathilde i Friedricha Gützkow, 1928 rok. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

2.2. Białęcino (Balenthin)

Cmentarz wiejski, ewangelicki, położony w lesie, w odległości około 1 km na północny wschód od zabudowań wsi. Cmentarz o powierzchni 0,56 ha został założony w połowie XIX wieku i powiększony w pierwszej ćwierci wieku XX. W całości jest na rzucie prostokąta wygrodzanego szpalerami buków, a od strony drogi niskim kamiennym murem.

Wewnątrz zachowały się nieliczne nagrobki z okresu międzywojennego, m.in. pnie dębu, stele z płycinami na płyty inskrypcyjne z rustykalnym opracowaniem powierzchni. Czytelne są także kwatery rodzinne po stronie wschodniej cmentarza, o czym świadczą widoczne betonowe słupki ze śladami mocowania metalowych prętów.

W głębi cmentarza, na osi, po stronie północnej, ustawiono kamienny pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. Jest murowany z głazów narzutowych w formie zbliżonej do groty. W części środkowej prostokątna płycina z tablicą inskrypcyjną zawierającą 10 nazwisk. Ponad inskrypcją pierwotnie była wmontowana płytka z motywem krzyża maltańskiego.

2.3. Borkowo (Borkow)

Dawny cmentarz ewangelicki o powierzchni 0,13 ha, założony w połowie XIX wieku, położony jest na terenie iglastego lasu, na lekko opadającym w kierunku południowym zboczu. Od tej strony umocniony dość wysoką skarpą i zabezpieczony niskim wałem ziemnym. Granice pierwotnie prostokątnego cmentarza zostały częściowo zatarte, podobnie jak układ kwater, ale zachowała się część nagrobków, fragmenty połamanych płyt i żeliwnych neogotyckich krzyży, jak krzyż z nagrobka małżeństwa Wilhelminy i Ewalda Dornów, zmarłych odpowiednio w 1940 i 1941 roku. Wśród tych najliczniejszą grupę stanowią stele z lat 20. i 30. XX wieku, wykonane ze sztucznego kamienia, z charakterystycznymi dla tego czasu motywami ornamentalnymi: wieńcem laurowym, liściem palmowym. Istnieje wysoka stela o pięciolistnym zwieńczeniu, zdobiona motywem krzyża w otoczeniu wici roślinnej z umieszczoną centralnie prostokątną płyciną na tablicę inskrypcyjną. Poza tym zachowała się żeliwna tablica nagrobna Michaela Knopa, zmarłego w 1927 roku. Na cmentarzu była wydzielona kwatera pochówków dziecięcych z charakterystycznymi nagrobkami w formie zbliżonej do kapliczki z niszą i płyciną na tablicę inskrypcyjną. W tej części cmentarza rosną mahonia i śnieguliczka. Poza tym zachowały się pojedyncze okazy dębu i lipy. Cmentarz jest obecnie nieczynny.

2.4. Drzeńsko (Drenzig)

Dawny cmentarz wiejski, ewangelicki, założony w drugiej połowie XIX wieku na terenie lasu, na nierównym terenie opadającym w kierunku zachodnim. Położony jest na południe od wsi. Posiada kształt wydłużonego prostokąta, podzielonego na dwie części szpalerem świerków, jest wygrodzony niskim kamiennym murkiem, obecnie w części zniszczonym. W zachodniej części cmentarza, wygrodzonej szpalerem świerków, liczne ślady pochówków z częściowo zachowanymi nagrobkami oraz rodzinnymi mogiłami otoczonymi eklektycznymi i neogotycki metalowym kojcami. Kojce zniszczone, pocięte, a mogiły przekopane. Część kojców została przeniesiona poza cmentarz. Jeden z nich służy dzisiaj jako ogrodzenie krzyża przydrożnego ustawionego w centrum wsi. Większość z istniejących współcześnie nagrobków i mogił pochodzi z końca XIX wieku, o czym świadczą zachowane inskrypcje (np. 1897 rok). Z pierwszej ćwierci XX wieku ocalały nagrobki wykonane w większości ze sztucznego kamienia – prosta w formie płyta żołnierza poległego w czasie I wojny światowej, z charakterystycznym motywem krzyża maltańskiego. Po większości pochówków, tak jak na wielu pomorskich cmentarzach, zachowały się tylko cokoły. We wschodniej, nowszej części przygotowanej na pochówki w latach 30. XX wieku znajduje się zaledwie kilka śladów dawnych nagrobków.

2.5. Gorzyca (Göritz)

Dawny cmentarz ewangelicki położony na grzbiecie najwyższego w okolicy wzniesienia, oddalony na północny zachód od zabudowy wiejskiej. Prowadzi do niego szeroka aleja. Cmentarz wygrodzony szpalerami buków i dębów, w części szpalerem świerków. Wyraźnie podzielony tarasem na dwie części: wschodnią, założoną w drugiej połowie XIX wieku, o kształcie wydłużonego prostokąta, i wschodnią, owalną, z pochówkami z lat 20. i 30. XX wieku. W części wschodniej, na osobnym tarasie ziemnym, na osi głównej ustawiony jest pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. Wykonano go ze sztucznego kamienia w formie prostopadłościennego słupa ze ściętymi narożami i ustawiono na niskim dwustopniowym cokole. Całość pierwotnie wieńczył orzeł z rozpostartymi skrzydłami. Na ścianach bocznych pomnika zostały umieszczone: inskrypcja dziękczynna i nazwiska poległych ze wsi Gorzyca. Do pomnika wiodą od wschodu niskie wielostopniowe schody.

W starszej, wschodniej części cmentarza czytelny jest układ kwater. Z dawnych nagrobków zachowały się jedynie liczne cokoły pod metalowe

i kamienne krzyże, najczęściej cementowe, rustykalnie obrobione, rzadziej z kamienia (piaskowca i granitu). Wśród nich istnieje fragment marmurowego cokołu z zachowaną inskrypcją kamieniarza – G. Schultze z Koszalina.

W zachodniej części cmentarza czytelne są rodzinne pochówki z fragmentarycznie zachowanymi metalowymi kojcami. Istnieją także pojedyncze płyty z dawnych nagrobków, np. Otto Weisera zmarłego w 1931 roku. U stóp wzniesienia, na którym zlokalizowano cmentarz, istniała wozownia na karawan. Obecnie cmentarz jest nieczynny.

2.6. Karwice (Karwitz)

Cmentarz przykościelny o powierzchni około 0,20 ha, położony jest w południowo-zachodniej części wsi, w części dawnego wrzecionowatego nawsia. Zlokalizowany na terenie płaskim, na placu o formie zbliżonej do trapezu, otacza średniowieczny kościół zbudowany w końcu XV wieku. Z tego samego czasu pochodzi przypuszczalnie także cmentarz. Jego obecne granice nie pokrywają się z granicami historycznymi, zaznaczonymi pierwotnie kamiennym murem (fragmenty zachowały się w kilku miejscach) i obsadzonymi drzewami. Obecnie cmentarz wygrodzony jest siatką metalową. Na jego terenie nie zachowały się ani nagrobki, ani mogiły. Istnieje tylko skromny w swojej formie pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej oraz zadrzewienie, w tym pomnikowe buki zwyczajne i lipa drobnolistna.

Pomnik wojenny wykonano w latach 20. XX wieku w formie wąskiej marmurowej płyty ustawionej na schodkowym cokole i zwieńczonej krzyżem. Całość została odnowiona w 1999 roku z inicjatywy rady gminy Małachowo przez firmę „Laminer” z Sęczkowa. Wówczas też dodano napis w języku polskim.

Zmarłych mieszkańców Karwic upamiętnia wmurowana w południową ścianę wieży kościoła tablica epitafijna.

2.7. Karwice (Karwitz)

Dawny ewangelicki cmentarz wiejski o powierzchni około 0,40 ha, założony został na płaskim terenie w drugiej połowie XIX wieku. Zlokalizowano go na południowym skraju wsi, w pobliżu drogi Koszalin–Słupsk. Cmentarz na planie wydłużonego prostokąta przecina aleja klonowa. Po obu jej stronach zachowały się liczne fragmenty nagrobków, które odzwierciedlają układ historycznych kwater. Brak jest natomiast płyt,

ogrodzeń i krzyży. Jedyna zachowana płyta pochodzi z nagrobka Sophie Vogelsang (ryc. 3), zmarłej w 1923 roku w wieku 57 lat w majątku Karlsau (obecnie siedziba firmy „Laminer” z Sęczkowa). Jest to odlew ze sztucznego kamienia, wykonany w kształcie prostokątnej, odcinkowo zakończonej płyty ozdobionej plastycznym motywem wiązanki róży i gałązki palmowej ze wstęgą.

Ryc. 3. Karwice, cmentarz wiejski, płyta nagrobna Sophie Vogelsang, zmarłej w 1923 roku. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

2.8. Kosierzewo (Kusserow)

Cmentarz położony jest pomiędzy kościołem a parkiem (podobnie jak w Podgórkach, gdyż w tych miejscowościach zasadniczą częścią był zespół dworski wraz z rozległym dziedzińcem gospodarczym). Na obrzeżach założenia dworskiego w Kosierzewie istniał wzniesiony w XV wieku ceglany kościół (rozebrany w 1965 roku) oraz XIX-wieczny park.

Cmentarz usytuowany jest na wyraźnym wielkim wyniesieniu, dawnym placu przykościelnym, o częściowo zatartych granicach (południowa wygródzona jest szpalerem świerków). Wnętrze cmentarza przecina szeroka aleja lipowo-klonowa, a w jego obrębie widoczne są jeszcze elementy pochodzące z XIX i XX wieku, w tym stele ze sztucznego kamienia, nagrobki w formie dębowych pni, cokoły krzyży wykonywanych w lokalnych

odlewniach, m.in. w Sławnie („Paul..... Schlawe”). Największą jednak atrakcją zaniedbanego i pozbawionego znacznej liczby pierwotnych nagrobków cmentarza (ryc. 4) jest płyta żeliwna przykrywająca część rodzinnego grobowca rodziny von Bonin. Jest to płyta nagrobna z herbem i inskrypcją Ernesta Heinricha Bernharda von Bonin, urodzonego w 1773 roku, a zmarłego w roku 1845, właściciela Kosierzewa, Nosibądów, Wielanowa i Płytnicy („ERNST HEIN: BERH:/ VON BONIN/ KUSSEROW. NASEBAND./ VILNOW. PLIETNITZ./ DIE/ RITTER NEU ORDEN./ GEB: DEN 20TEN NOV: 1773./ GEST: DEN 30TEN DEC: 1845). Dobra ziemska wraz z dworem w Kosierzewie zakupił on w 1779 roku od rodziny von Münchow, stając się w ten sposób założycielem nowego klucza majątkowego (Ritter Neu Orden). Płyta przykrywa tylko 1/3 część muranego z cegły grobowca – być może dwie pozostałe zostały zniszczone bądź skradzione.

Ryc. 4. Kosierzewo, cmentarz przykościelny, płyta żeliwna Ernesta Heinricha Bernharda von Bonin, zmarłego w 1845 roku. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

2.9. Laski (Latzig)

Cmentarz ewangelicki, wiejski, położony na północny zachód od zabudowy wsi, na wschodnim zboczu znacznego wzniesienia porośniętego bukowym lasem. Jego wieloboczny, regularny kształt jest wyraźnie wy-

dzielony szpalerami świerków i niskim kamiennym murkiem. W kompozycji przestrzeni cmentarnej czytelny jest podział na dwie części: najstarszą – pochodzącą z wieku XIX, i późniejszą – z okresu międzywojennego, z wydzieloną kwaterą dziecięcą po stronie północnej.

Do cmentarza wiedzie potężna, stara aleja bukowa. Na jego obszarze, obejmującym 0,45 ha, zachowały się nieliczne pozostałości dawnych nagrobków (ryc. 5). Wśród nich wyróżnić można typowe dla okresu międzywojennego formy odlewane ze sztucznego kamienia, np. krzyż o prostej, surowej formie z szerokimi ramionami z nagrobka Olgi Koesling z 1936 roku, stele z płyciną na tablicę inskrypcyjną zdobione motywem krzyża i gałązek palmowych czy bardzo charakterystycznych dla pomorskich cmentarzy nagrobków w formie ściętego pnia dębu. Poza tym na cmentarzu zachował się jedyny metalowy kojec, wygradzający grobowiec rodzinny. Kojec zbudowany z prostych prętów zdobiony jest jedynie schematycznymi motywami lilii. Licznie zachowane na tym cmentarzu grobowce rodzinne były murowane z cegły i odcinkowo przesklepione.

Ryc. 5. Laski, cmentarz wiejski, metalowy kojec wygradzający nagrobek rodzinny, jedyny zachowany na cmentarzu (początek XX wieku). Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

W centrum wsi w 1924 roku został wzniesiony pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej mieszkańców Lasek i okolic. Wzniesiono go z bloków naturalnego kamienia, łączonego szerokimi półwałkami spoin. Został wykonany przez miejscowych rzemieślników. Nadano mu niespotykaną dotychczas na terenie Pomorza formę. Jest to obelisk w kształcie

świętego ostrosłupa o podstawie równoramiennego krzyża, spoczywającego na niskim, okrągłym cokole (o średnicy 3 m). Na jednym z ramion ostrosłupa widoczne ślady po mocowaniu tablicy inskrypcyjnej. Całość wieńczy masywny krzyż łaćński.

2.10. Lejkowo (Leikow)

Dawny ewangelicki cmentarz wiejski o powierzchni około 0,40 ha, założony przypuszczalnie dopiero na początku XX wieku. Wcześniej zmarli mieszkańcy wsi i poddani rodziny Schlieffenów, właściciele Sulechówka oraz wielu okolicznych folwarków, chowani byli najprawdopodobniej na cmentarzu przykościelnym w Sulechówku. Cmentarz w Lejkowie zlokalizowano w północno-zachodniej części wsi, na lekko wznoszącym się terenie otoczonym lasem z aleją dojazdową obsadzoną świerkami. Założono go na planie regularnego prostokąta. Dzisiaj na terenie cmentarza zachowało się niewiele śladów dawnych pochówków, m.in. fragment żeliwnego krzyża, sygnowanego przez G. Tescha z Koszalina, kilka cokołów pod krzyże, płyta ze sztucznego kamienia w formie prostokątnej steli, zdobionej półplastycznymi motywami roślinnymi i umieszczoną na osi głównej wazą oraz motywami geometrycznymi.

2.11. Malechowo (Malchow)

Cmentarz przykościelny o powierzchni 0,30 ha, położony w centrum wsi. Pochodzi z czasów średniowiecza. Powstał przypuszczalnie wokół pierwszego, wzniesionego już na początku XIV wieku, kościoła. Był rozbudowywany od czasów budowy następnego – kamiennie-ceglanej gotyckiej świątyni zbudowanej na początku XV wieku. Obecnie cmentarz otoczony jest niskim kamiennym murem (ryc. 6). Z dawnego historycznego wyposażenia zachował się tylko pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej, zbudowany w formie masywnego prostopadłościanu zakończonego gzymsem i zwieńczonego kulą. Obecnie służy jako postument figury Chrystusa Króla.

2.12. Malechowo (Malchow)

Dawny ewangelicki cmentarz wiejski położony jest w znacznej odległości od zabudowy wsi, przy drodze w kierunku Pękanina. Powstał w końcu XIX wieku na płaskim terenie o powierzchni zajmującej około 0,80 ha. Pierwotnie był wygrodzony szpalerem świerków, obecnie siatką

Ryc. 6. Malechowo, cmentarz przykościelny, od strony zachodniej znajduje się cokół dawnego pomnika poległych w I wojnie światowej (obecnie na cokole stoi figura Chrystusa Króla). Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

metalową. Z dawnego cmentarza zachował się tylko jeden cokół i krzyż z nagrobka dziecięcego, przeniesione na współczesny pochówek. Na rustykalnym cokole zdobionym motywem wieńca z szarfami ustawiony jest ażurowy, żeliwny krzyż z wtórnie umieszczoną na przecięciu ramion pasyjką. Pozostałe nagrobki i mogiły, przypuszczalnie także starodrzew, zostały splantowane w latach 60. i prawdopodobnie 70. XX wieku, a na ich miejscu założono współczesny cmentarz komunalny.

2.13. Niemica (Nemitz)

Cmentarz przykościelny o powierzchni 0,18 ha, założony w czasach średniowiecza, przypuszczalnie już w XIII wieku, rozbudowany wkrótce po wybudowaniu w końcu XV wieku nowego kościoła. Usytuowany w centrum wsi, przy skrzyżowaniu dróg wiejskich, przy zachodniej granicy parku, części dawnego XVIII-wiecznego zespołu pałacowego. Był założony na nieregularnym planie zbliżonym do prostokąta. Obecne granice placu przykościelnego nie pokrywają się z granicami historycznego cmentarza. Dawną zachodnią granicę wyznacza szpaler drzew z przewagą dębów szypułkowych, a północną szpaler grabowy i resztki kamiennego ogrodzenia. Cmentarz został zlikwidowany w latach 60. XX wieku.

Obecnie przy zewnętrznej ścianie północnej nawy kościoła ustawione zostały nagrobki (ryc. 7): żeliwny krzyż Wilhelma Rennhaka z Bartolina, zmarłego w 1932 roku, przeniesiony zapewne w latach 90. XX wieku z nieczynnego, zaniedbanego cmentarza w Bartolinie. Obok ustawiona jest płyta z nieistniejącego nagrobka Dubisława v. Natzmer, właściciela Niemicy, zmarłego w 1937 roku. Na poziomie wieży kościelnej znajduje się prosty żeliwny krzyż z nagrobka dziecięcego Clary Mellenthin, zmarłej 18 stycznia 1852 roku w wieku 9 lat i 11 miesięcy. Poza nim znajdują się tam dwa inne krzyże żeliwne.

Ryc. 7. Niemica, cmentarz przykościelny, żeliwny krzyż Wilhelma Rennhaka z Bartolina, zmarłego w 1932 roku, i płyta Dubisława von Natzmer z Niemicy, zmarłego w 1937 roku.
Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

Poza ogrodzeniem obecnego placu kościelnego, po stronie południowo-wschodniej, ustawiony jest wtórnie pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. Pierwotnie znajdował się przy kościele, a przypuszczalnie w trakcie likwidacji cmentarza w latach 60. został zrzuty na teren parku. Wydobyto go dopiero w latach 90. XX wieku. Jest to wąska, prostopadłościenna płyta szlifowana po stronie frontowej, z wyrytymi nazwiskami poległych z miejscowości: Niemica, Bartolino, Kusice i z dawnego folwarku Luisenhof. W zwieńczeniu znajdował się krzyż.

2.14. Niemica

Dawny ewangelicki cmentarz wiejski o powierzchni 0,40 ha, założony w kształcie regularnego prostokąta w drugiej połowie XIX wieku. Zlokalizowano go na południowo-zachodnim krańcu wsi, na płaskim terenie. W 1939 roku obok cmentarza był założony obóz pracy (Arbeitsdienstlager). Cmentarz został „uporządkowany”, stare nagrobki usunięto i urządzono cmentarz komunalny. Z historycznego wyposażenia pozostał jedynie północny fragment szpaleru świerków, wygradzającego niegdyś cmentarz.

2.15. Ostrowiec (Wusterwitz)

Cmentarz przykościelny został założony przypuszczalnie już w XV wieku, wkrótce po wybudowaniu kościoła. Znajduje się w centrum wsi, sąsiaduje od wschodu z podwórzem gospodarczym zespołu pałacowo-parkowego, zamkniętego wzniesionym w trzeciej ćwierci XVII wieku barokowym pałacem. Usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu i otoczony niskim kamiennym murem oraz szpalerem drzew. Obecnie cmentarz zajmuje teren o powierzchni 0,15 ha.

Ryc. 8. Ostrowiec, cmentarz przykościelny, pomnik rodziny Stenzlow: Reinholda, zmarłego w 1928 roku, i jego rodziców – Elise i Heinricha. Fot. J. i K. Kontowsky, maj 2005

Z dawnych nagrobków zachowały się jedynie, po stronie wschodniej, pomniki rodziny Stenzlów: Reinholda zmarłego w 1928 roku i jego rodziców: Elise z Müllerów (zmarłej w 1930 roku) i Heinricha (zmarłego w 1917 roku). Są to dwa potężne głazy narzutowe z wyrytymi inskrypcjami w nieregularnej kwaterze, wygradzonej betonowymi słupkami i metalowymi prętami (ryc. 8). W kościele, zmarłych właścicieli dóbr ziemskich w Ostrowcu upamiętniają barokowe epitafia: Joachima von Podewilsa (zmarłego w 1676 roku) i Adama von Podewilsa (zmarłego w 1731 roku).

W latach 20. XX wieku w ścianę kościoła wmontowana była tablica-epitafium poświęcona poległym w I wojnie światowej, zdobiona mieczem pośrodku i zwieńczona wieńcem z liści dębu.

2.16. Ostrowiec (Wusterwitz)

Cmentarz komunalny o powierzchni 0,72 ha, dawniej ewangelicki, wiejski, usytuowany w północno-zachodniej części wsi. Cmentarz założono przypuszczalnie w drugiej połowie XIX wieku na planie wydłużonego prostokąta, którego wschodni narożnik sięga nasypu dawnej linii kolejki wąskotorowej. Stary cmentarz niemiecki został splantowany w latach 60. XX wieku, a wyposażenie, w tym nagrobki i zielen, usunięte. Jedynym śladem istnienia dawnego cmentarza są fragmenty cokołów porzucone za wschodnią granicą cmentarza oraz dąb szypułkowy obrośnięty okazałym bluszczem pospolitym. Granice obecnego cmentarza pokrywają się w znacznej części z dawnym planem, a wytycza je ogrodzenie z siatki i częściowo szpaler nowo nasadzonych świerków.

Wewnątrz cmentarza usytuowano współczesną kaplicę przedpogrzebową. Jest to budynek prostokątny, jednoprzestrzenny z aneksami, nakryty dachem dwuspadowym. W przedniej części cmentarza, po stronie południowej, wydzielona jest kwatera na pochówki dziecięce.

2.17. Paproty (Parpart)

Dawny wiejski cmentarz ewangelicki założony został w połowie XIX wieku i zlokalizowany na północny zachód od zabudowy wsi, na rozwidleniu dróg w kierunku Malechowa. Cmentarz o powierzchni 0,33 ha posiada kształt trójkąta. Został wygradzony niskim murkiem z naturalnego kamienia i obsadzony szpalerami dębów i jesionów, a od strony drogi żywopłotem przerośniętych głogów i grabów (ryc. 9). Otaczają go rozległe, równinne pola uprawne.

Ryc. 9. Paproty, cmentarz wiejski, czytelne kwatery i licznie zachowane cokoły pod krzyże żeliwne. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

Na nieczynnym od 1945 roku miejscu pochówków zachowały się interesujące przykłady nagrobków z początku XX wieku. Wśród nich znajdują się liczne stele z motywami palmy – symbolu wiecznego życia i zmartwychwstania, czy wieńca róż i nagrobki w formie pnia dębu. Na kamiennych szlifowanych tablicach montowanych wewnątrz płycin steli zachowały się nazwiska: „starego gospodarza” Wilhelma Tietza, wieloletniego mieszkańca Paprot, zmarłego w 1922 roku, czy chałupnika Maxa Kusserowa, zmarłego w 1927 roku.

Jeszcze do niedawna było tam wiele metalowych krzyży i kojców. Niestety, obecnie pozostały tylko liczne cokoły z kikutami krzyży i kilka luźno rozrzuconych detali. W centralnej części cmentarza wznosi się niski, wykonany ze sztucznego kamienia, pomnik ku czci poległych w I wojnie światowej. Posiada on formę prostopadłościanu, na niskim postumencie, niegdyś zwieńczonego płytą zdobioną motywami hełmu na tle dębowego wieńca, mieczami i krzyżem maltańskim. W części cokołowej zachowały się ryte napisy: „UNSEREN /TREUEN TODEN/ ZU/ BLEIBENDEM/ GEDÄCHTNIS”. Po stronie przeciwnej nazwiska poległych i daty śmierci. W zachodniej części cmentarza, tuż przy ogrodzeniu, widoczne są szpalery dziecięcych płyt w formie niewielkich steli ze sztucznego kamienia. Na całej powierzchni czytelne są układy pierwotnych kwater.

2.18. Podgórki (Deutsch-Puddiger)

Cmentarz przykościelny o powierzchni 0,36 ha, o kształcie zbliżonym do owalu, otaczający średniowieczną świątynię pochodzącą z XV wieku. Założony zapewne wkrótce po wzniesieniu kościoła. Był wygrodzony masywnym kamiennym murem i obsadzony lipami drobnolistnymi i dębami. Od południa granicę cmentarza stanowi stromo opadająca skarpa, podmurowana kamieniem. Wejście główne umieszczono po stronie zachodniej, a boczne od wschodu, o czym świadczą istniejące współcześnie fragmenty słupków bramnych.

W XIX wieku cmentarz rozbudowano w kierunku wschodnim i połączono widokowo oraz kompozycyjnie z parkiem pałacowym. Tu granice cmentarza zatarły się w swobodnie skomponowanej zieleni parkowej, a łącznikiem została aleja dębowa przechodząca w lipową. W tej części znajdowały się pochówki zmarłych mieszkańców Żegocina.

Mimo średniowiecznej metryki na cmentarzu zachowały się jedynie nieliczne nagrobki z XIX i początku XX wieku, m.in. rodzinna mogiła von Schlieffen w neogotyckim szerokim kojcu i metalowymi krzyżami, ufundowana w 1873 roku (ryc. 10). W mogile tej spoczywają: Sophie Elizabeth J. Julianne Gräffin von Schlieffen, urodzona w rodzinie Jagow, zmarła 29 listopada 1871 roku, jej mąż Heinrich Wilhelm Gräff von Schlieffen, zmarły 19 sierpnia 1836 roku, i ich 11 letnia córka Marie Wilhelmine A. Dorothea, zmarła w 1832 roku.

Ryc. 10. Podgórki, cmentarz przykościelny, ufundowany w 1873 roku grób rodziny von Schlieffen w neogotyckim szerokim kojcu i z metalowymi krzyżami. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

Ryc. 11. Podgórki, cmentarz przykościelny, pomnik poległych w I wojnie światowej.
Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

We wschodniej części cmentarza ocalał pomnik wzniesiony ku czci poległych w I wojnie światowej (ryc. 11), wykonany w formie krzyża odlwanego ze sztucznego kamienia na kopcu z głazów narzutowych. Krzyż o krótkich ramionach bocznych zdobiony jest motywem koła i umieszczonymi na zakończeniach ramion motywami roślinnymi, przeplatającymi się z odcinkami łuku. Na cokole i na „drzewcu” krzyża pierwotnie były umieszczone tablice inskrypcyjne.

2.19. Podgórki (Deutsch-Puddiger)

Dawny ewangelicki cmentarz wiejski położony jest na południowy zachód od zabudowy, na skraju wsi i lasu, w niewielkiej odległości od kościoła i cmentarza przykościelnego. Cmentarz o powierzchni około 0,90 ha założono w połowie XIX wieku na planie prostokąta, na grzbiecie wzniesienia silnie opadającego w kierunku południowym i łagodnie w kierunku zachodnim, w stronę doliny strumienia (dopływu Grabowej). Wygrodzony szpalerami buków stanowił miejsce pochówku dla zmarłych

mieszkańców Podgórek, Żegocina, Świecianowa. Do dzisiaj zachowały się liczne fragmenty nagrobków pochodzących z początku i z lat 20. i 30. XX wieku. Większość z nich to odlewy ze sztucznego kamienia, m.in. niezwykle popularnego typu nagrobka w formie ściętego pnia dębu, który służył jako pulpit pod płytę inskrypcyjną. Poza tym występują modernistyczne prostokątne, odcinkowo zamknięte stele o rustykalnie opracowanych powierzchniach, zdobione motywami palmy bądź róży. Inna forma, również popularną, jest płyta w kształcie otwartej księgi. Na wielu z nich czytelne są nazwiska i napisy, m.in. na płycie rodzinnego grobu Scherbarth: Alwine zmarłej w 1929 roku i Paula zmarłego w 1946 roku, nagrobku Ernesthine Jäger zmarłej w 1915 roku, Rudolfa Müllera z Żegocina zmarłego w 1937 roku oraz na kamiennym nagrobku Friedrich Dummera z 1933 roku.

Nie zachowały się żeliwne i metalowe elementy wyposażenia cmentarza, jak kojce, bramki czy krzyże, gdyż te padły łupem zbieraczy złomu. Do nielicznych należy fragment krzyża wykonanego w Koszalinie, przypuszczalnie w warsztacie Schultze. Krzyże pochodzące z jego warsztatu znajdowały m.in. się na cmentarzu w Gorzycy.

2.20. Przystawy (Pirbstow)

Dawny cmentarz przykościelny usytuowany na wschodnim krańcu wsi, po północnej stronie drogi, istnieje od czasów średniowiecza, a został założony przypuszczalnie już po wybudowaniu świątyni w końcu XV wieku. Na jej miejscu w 1780 roku wzniesiono nowy, ryglowy kościół. Cmentarz założony jest na planie nieregularnego wielokąta, na terenie lekko opadającym w stronę zachodnią, wzmocnionym od strony drogi skarpą. Wygradza go niski kamienny murek obsadzony pierwotnie szpalerem lip, z którego do dzisiaj zachowało się tylko kilka drzew, a od strony drogi dębami. Pochówki znajdowały się na wschód i na południowy wschód od kościoła. Kościół ten rozebrano w 1963 roku. Zachowały się jedynie fundamenty i część kamiennej podmurówki, widoczne po zachodniej stronie cmentarza (ryc. 12).

Do dzisiaj na cmentarzu przetrwały nieliczne nagrobki (ryc. 13). Większość z nich to obiekty z lat 30. i 40. XX wieku, wykonane ze sztucznego kamienia, ze skromną dekoracją (w formie leżącej gałązki palmowej czy niewielkiego krzyża przewiązanego wstęgą). Widoczne są także mogiły rodzinne, w tym mogiła z prostym betonowym kojcem, zdobionym słupkami i motywem równoramiennego krzyża wpisanego w koło. Po wschodniej stronie cmentarza liczne, regularnie ustawione cokoliki pod

Ryc. 12. Przystawy, cmentarz przykościelny, widok ogólny. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

Ryc. 13. Przystawy, zachowane nagrobki z lat 30. XX wieku na dawnym cmentarzu przykościelnym. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

krzyże pochówków dziecięcych. Cmentarz jest zaniedbany, nieużytkowany. Ze starodrzewia zachowało się kilka dębów, lip z dawnego szpaleru oraz jesion wyniosły i wątle tuje.

2.21. Sulechówko (Klein Soltikow)

Cmentarz przykościelny, rozbudowany o komunalny, położony na granicy z dawnym zespołem pałacowo-parkowym i powiązany z nim kompozycyjnie i widokowo. Istniał najprawdopodobniej już przy pierwszym kościele w Sulechówku, zbudowanym w XV wieku, w czasie, kiedy wieś należała do biskupów kamieńskich, a lennikiem został Hans von Schlieffen. W rękach tej rodziny Sulechówko pozostawało do końca II wojny światowej, stanowiło jej siedzibę rodową. Kościół podlegał parafii w Niemicy. Nie jest znana jego forma. Wiadomo jedynie, że w następnych wiekach w krypcie kościelnej chowano właścicieli majątku, jednocześnie patronów kościoła oraz członków ich rodzin. Obecną świątynię zbudowano w 1836 roku, na miejscu wcześniejszej, w stylu neogotyckim.

Cmentarz przykościelny służył pochówkom zmarłych mieszkańców: Sulechowa i Sulechówka, Witosławia, Lejkowa. Na jego terenie znajdował się dom pogrzebowy (*Leichenhaus*), wzmiankowany w 1817 roku. W tym

Ryc. 14. Sulechówko, cmentarz przykościelny, leżąca płyta z nagrobka Wilhelma Heise, zmarłego w 1921 roku. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

też roku, w czasie uroczystych obchodów 300-lecia reformacji, zasadzono dwa dęby (Gehrke 1932), z których jeden, opleciony potężnym bluszczem pospolitym, zachował się do dzisiaj. Obecnie czytelna jest także pierwotna zachodnia granica cmentarza. Stanowi ją szpaler kasztanowców, dalej lip i fragmenty kamiennej podmurówki.

Cmentarz przykościelny rozbudowywano od początku XIX wieku w kierunku południowym, a zmarłych grzebano na terenie lekko wznoszącym się w kierunku południowym, graniczącym z lasem. Nową część wygrodzono od wschodu podwójnym szpalerem lip. Dzisiaj znajdują się tu tylko pochówki współczesne. Pozostałości dawnego cmentarza (nieliczne fragmenty płyt) można znaleźć poza obecnym ogrodzeniem, po stronie południowej. Tu istnieje jeszcze kamienna płyta z grobu Wilhelma Heise z Sulechowa, zmarłego w 1921 roku (ryc. 14).

2.22. Sulechówko (Klein Soltikow) – cmentarz rodowy

Cmentarz rodowy rodziny Schlieffenów z murowanym mauzoleum powstał w pierwszej połowie XIX wieku, najprawdopodobniej tuż przed rokiem 1836, kiedy to rozebrano stary kościół i zaistniała konieczność przeniesienia z jego krypty trumien i sarkofagów zmarłych członków rodu. Cmentarz został zlokalizowany na południe od zespołu pałacowo-parkowego, na wzgórzu przy drodze do Witosławia. Pierwotnie założono go na planie kwadratu z umieszczonym pośrodku mauzoleum, zbudowanym według projektu jednego z najwybitniejszych architektów niemieckich – Karla Friedricha Schinkla, twórcy neoklasycyzmu w Prusach.

Jest to budowla centralna, dwukondygnacyjna, częściowo zagłębiona w ziemi, wzniesiona z różnorodnego materiału. Część dolną tworzy szeroka i masywna krypta z naturalnego kamienia z wejściem od północy, poprzedzona niewielkim przedsionkiem. Przesklepione wnętrze podzielone jest na komory, w których w odcinkowych niszach umieszczone są piętrowo cynowe, ozdobne trumny. Komory oświetlają lukarny w ścianach bocznych. Drugą kondygnację mauzoleum tworzy ceglana, czworokątna w rzucie kaplica, do której prowadzą lustrzane, potężne kamienne schody zbudowane nad przedsionkiem krypty. Kaplica nakryta dachem dwuspadowym była pierwotnie tynkowana, a jej ściany ozdabiały umieszczone na narożach lizeny i półkoliście zamknięty otwór wejściowy. W krypcie mauzoleum umieszczono cynowe sarkofagi Schlieffenów, przeniesione z krypty grobowej kościoła w Sulechówku.

W ciągu XIX wieku wokół mauzoleum dokonywano innych pochówków. Znajduje się tu na przykład prosta płyta zdobiona jedynie motywem

krzyża, z nagrobka zmarłego w marcu 1866 roku w wieku 15 lat Carla Krolowa. Za nim, po stronie zachodniej cmentarza rodowego czytelne są ślady innych grobów w otoczeniu ozdobnych krzewów, m.in. mahonii. Naprzeciw nich, po stronie wschodniej, ukryty wśród rozrośniętych krzewów cisa, znajduje się interesujący nagrobek w formie nawiązującej do kompozycji prezbiterium kościoła, pochodzący już z początku XX wieku. Tworzy go rzeźbiarsko-architektoniczne założenie ze sztucznego kamienia, na planie szerokiego prostokąta zamkniętego odcinkowym murem od wschodu. Powierzchnia pola prostokąta jest wyłożona kamiennymi płytami, a prowadzą doń szerokie, niskie schody. Mur złożony z graniastych bloków, stanowiący rodzaj kurtyny, osłania masywny krzyż na wysokim cokole z rozpiętą figurą Ukrzyżowanego Chrystusa naturalnych wymiarów. Na blokach muru umieszczone były inskrypcje, m.in. cytaty z *Ewangelii św. Jana*. Przed krzyżem, w ziemi, ukryte są ceglane, odcinkowo przesklepione komory grobowe.

Obecnie cmentarz rodowy jest bardzo poważnie zniszczony. Zatarte są granice całości. Układ nagrobków przerastają samosiewki i liczne podrosty drzew i krzewów. W największym jednak stopniu zniszczona jest architektura mauzoleum i nagrobki. Spenetrowane są także trumny.

2.23. Świącianowo (Wiesenthal) – cmentarz wiejski

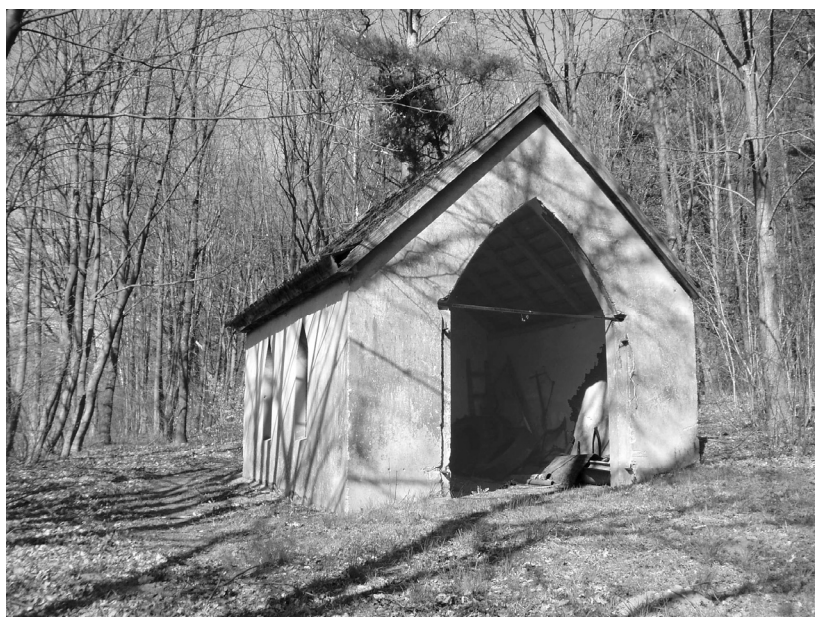
Cmentarz wiejski, ewangelicki z murowaną kaplicą, o powierzchni 0,33 ha, położony jest na zachodnim zboczu wzgórza porośniętego lasem mieszanym. Został założony w latach 1935–1936. Wieś nie posiadała własnej świątyni, korzystała z kościoła w Podgórkach.

Obecny kształt cmentarza nie pokrywa się z historycznymi granicami, gdyż te zostały w znacznej części zatarte. Część dawnego cmentarza zajmuje obecnie *lapidarium* z zachowanych płyt ustawionych obok istniejących nagrobków i kwater rodzinnych (ryc. 15). W tej części istnieje także nagrobek Friezta Koltermanna, zmarłego w 1955 roku w wieku 25 lat. Na południe od cmentarza niemieckiego znajdują się pochówki polskie z lat 1947–1955. Są to mogiły ziemne, obmurowane ceglami, znaczone drewnianymi bądź metalowymi krzyżami. Wśród tych wyróżnia się nagrobek Jerzego Linke, który „zginął w czasie wyzwolenia tych terenów w 1945 roku”.

Na obrzeżach cmentarza usytuowana jest neogotycka kaplica, murowana z cegły wapiennej, otynkowana, jednoprzestrzenna, nakryta dachem dwuspadowym (ryc. 16). W elewacji zachodniej dwa ostrołukowe okna. Wejście szerokie, dwuskrzydłowe, z ostrołukowym nadświetlem.

Ryc. 15. Święcianowo, lapidarium na cmentarzu. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

Ryc. 16. Święcianowo, cmentarz wiejski, kaplica cmentarna. Fot. J. i K. Kontowscy, maj 2005

2.24. Zielenica (Söllnitz) – cmentarz wiejski

Cmentarz wiejski, dawny ewangelicki, o powierzchni 0,45 ha, założony w połowie XIX wieku na północno-zachodnim krańcu wsi, przy drodze do Lejkowa, na terenie opadającym w kierunku północno-wschodnim. Cmentarz zlokalizowany na skraju lasu i otoczony polami uprawnymi. Posiada kształt zbliżony do prostokąta, jest wygrodzony niskim murem z kamieni polnych. Obecnie porośnięty samosiewkami, zniszczony. W części południowo-wschodniej zachowane są tylko nieliczne fragmenty nagrobków. W centrum znajduje się, ustawiony na masywnym kamiennym cokole, granitowy pomnik w formie steli wzniesiony ku czci poległych w I wojnie światowej. W dalszej części cmentarza czytelne kwatery nagrobków, o istnieniu których świadczą jedynie niskie cokoły z fragmentami odciętych żeliwnych krzyży. Poza tym zachowało się kilka nagrobków w formie ściętego pnia dębu z pierwszej ćwierci XX wieku i rustykalnie opracowane cokoły. Jedyne zachowane w całości nagrobek to grób polski z pękniętą płytą zmarłego śmiercią tragiczną w listopadzie 1945 roku szeregowca MO.

3. Zakończenie

Na starych cmentarzach gminy malechowskiej, podobnie jak na wszystkich cmentarzach pomorskich, historia nieustannie odciska swoje piętno. Czas, a często to jednak ręka ludzka, niszczy nagrobki, zaciera kształt mogił i kwater. Rozsypują się mury ogrodzeń, groby porastają bluszcze, mchy i samosiewy drzew. Zdarza się, że granice cmentarza „gubią” się w otoczeniu. Powoli zaciera się pamięć, bowiem wraz z cmentarzami coraz bardziej „pustoszącymi” z nagrobków – świadków dziejów – odchodzi część historii dawnych pomorskich społeczeństw.

Bibliografia

- BONOWSKA M. 1999. Dawna sztuka cmentarna w powiecie słupskim, [w:] *Problemy współczesnej tanatologii. Medycyna, antropologia kultury, humanistyka. Materiały III Krajowej Konferencji TANATOS '99*, J. Kolbuszewski (red.). Wrocław: Wydawnictwo WTN, 163–170.
- BUSSCHE A.F. VON DEM 1989b. Soltikow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, M. Vollack (red.). Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1197–1204.

- GEHRKE D. 1932. Das Kirchspiel Nemotz-Soltikow von 1792–1835, *Ostpommersche Heimat. Beilage der Zeitung für Ostpommern*, **21**: 1.
- STELTER F. (red.) 1972. *Der Kreis Neustettin. Ein pommersches Heimatbuch*, Würzburg: Holzner Verlag.
- WALASEK L., WÓJCIK K. 2002. Upamiętnienia żołnierzy niemieckich poległych w I wojnie światowej. [w:] *Nekropole, cmentarze, kirkuty Pomorza Zachodniego. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Szczecin 11–12 czerwca 2002*, A. Łazowski (red.). Szczecin: Szczecin–EXPO, 303–315.

Friedhöfe in der Gemeinde Malechowo

Zusammenfassung

Beerdigungsstätten erwecken immer besondere Gefühle, stimmen zum Nachdenken über das Leben, seine Hinfälligkeit und sein Vergehen. Hier fühlt man auch auf besondere Art den Lauf der Geschichte. Aus den Grabplatten und den efeubewachsenen Ruhestätten der pommerschen Friedhöfe sind die schweren und verwirrten Schicksale der einst lebenden Menschen und Völker zu ersehen. Auf dem Gebiet der Gemeinde Malchow befinden sich 24 Friedhöfe, in dem 8 Kirchhöfe, 4 Dorffriedhöfe und ein Familienfriedhof. Die ältesten Kirchhöfe sind in Wusterwitz, Nemitz (13. Jh.?), Deutsch Puddiger, Karwitz, Kusserow, Malchow und Klein Soltikow aus dem 15. Jh.

Ab dem 14. Jh. wurden Friedhöfe außerhalb der Ortschaften angelegt. Auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde wurden im 19. Jh. 13 Friedhöfe angelegt, Anfang des 20. Jh. einer in Leikow und einer in Wiesenthal. In Nemitz, Wusterwitz, Parpart und Deutsch Puddiger lagen die Friedhöfe an den Dorfgrenzen, in Ballenthin, Borkow, Göritz und Latzig im Wald, in Barthin und Söllnitz über einen km weit von den Gebäuden des Ortes entfernt. Diese neuen Beerdigungsstätten waren anders angelegt als die früheren. Sie hatten reguläre Nebenwege und einen geraden Hauptweg, an dessen Ende oft eine Kapelle stand. Die Plätze begrenzte man mit Laubbaumspalieren, seltener mit solchen aus Nadelbäumen.

Das bedeutendste Grabmal in der Malchower Gemeinde ist das Mausoleum der Familie von Schlieffen aus den 30-er Jahren des 19. Jh. in Klein Soltikow, erbaut nach dem Projekt von Carl Schinkel. Es gibt nur noch wenige Grabmäler aus dem 19. Jh., mehr aus den 20-er und 30-er Jahren des 20. Jh.. Meist sind sie aus Kunststein, verziert mit Motiven des Todes, der Auferstehung und der Unsterblichkeit.

In der Gemeinde sind Kriegerdenkmäler zu Ehren der Gefallenen des I. Weltkrieges errichtet worden, gestiftet von den Ortschaften der Gemeinde in den 20-er Jahren des 20. Jh. und hergestellt in den Werstätten hiesiger Handwerker, meistens aus Granit – dem Symbol der Demut und zugleich der Macht.

